

O`zbekistan Respublikasi Xaliq bilimlendiriw ministirligi
A`jiniyaz atindagi No`kis ma`mleketlik pedagogikaliq instituti

«Su`wretlew o`neri ha`m injenerlik grafikasi» kafedrası
«Su`wretlew o`neri tariyxi» pa`ni boyinsha

Lektsiya tekstleri

Lektor

T.Urazimova

LEKTSIYA TEKSTLERI MAZMUNI

1-Lektsiya	Su`wretlew o`neri tariyxina kirisiw. Tur ha`m janrlar.	4
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Su`wretlew o`neri tariyxi pa`ninin` maqseti. 2. Su`wretlew o`neri tariyxin oqitiw metodlari. 3. A`meliy metodika. 4. Jeke metodika. 5. Su`wretlew o`neri turleri: ren`li su`wret, mu`sinshilik, grafika. Janrlar: portret, peyzaj, natyurmort, tariyxi janr, turmis janr, animalik janr, batallik janr 	
2-Lektsiya	Alg`ashqi ja`miyet ko`rkem o`neri.	2
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Su`wretlew o`nerinin` adamzatin rawajlaniwnda a`hmiyetli orni. 2. Ja`miyetin ko`rkem o`nerinin` qa`liplesiwnde tu`tkan orni. 3. Alg`ashqi ja`miyet dizimi. Tas a`siri b.e.sh. 3 min` jj. 4. Paleolit. Mezolit. Neolit. Eneolit. 5. Mis ha`m bronza da`wrleri b.e.sh. 3-2 min` jj. 6. Temir da`wri b.e.sh. 1 min` jj. 7. Gu`lalshilik. Bronza, altin materiallardan islengen a`meliy o`ner buyimlari. 	
3-Lektsiya	A`yyemgi du`n`ya quiyewshilik da`wiri ko`rkem o`neri. Aldin`g`i Aziya ko`rkem o`neri.	2
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Qisqasha da`wirdin` tariyxi. 2. Eki Da`r`ya aralig`i (Mesopotamiya) o`neri. 3. Da`wirler: Xalaf, Ubayd, Uruk, Djemdet-Nasr. 4. Shumer. Akkad. Babilon. Assiriya. 5. Votivlik mu`sinshilik. 6. Aha`m enidlik Iran. 	

1-lektsiya. Su`wretlew o`neri tariyxina kirisiv. Tur xam janrlari haqqinda

Reje :

1. Su`wretlew o`neri tariyxina kirisiv. Ja`miyettin` ko`rkem o`nerinin` qa`liplesiwinde tutqan orni
2. Su`wretlew o`neri turleri: jivopis`, skul`ptura, grafika

A`debiyatlar

1. Abdullaev N. San`at tarixi. T 1/2 T.,2001
2. Noviy entsikl. slovar` po istorii izobrazitel`nogo iskusstva M.,2005
3. Yakovleva N.A. Praktikum po istorii izobrazitel`nogo iskusstva. Uchebno-metodicheskoe posobie. M., 2002

A`yyemgi zamannan baslap adammn` ha`rektenin` na`tiyjesinde ha`r qiyli iskusstvo turleri payda bolip rawajlang`an. Iskusstvo miynet bo`liniwidin` na`tiyjesinde payda bolg`an. Iskusstvo qaytip payda bolg`an degen sorawg`a ilimpazlardin izertileulerinin na`tiyjesinde ko`plegen ha`r qiyli ko`z- qaraslar payda bolg`an. Bul keliplesken ko`z-qaraslardin ishinde 4 juwap ayriqsha orindi iyeleydi. Birinshi ko`z-qarastin` ta`reptarlari aytiw boyinsha iskusstvonin` payda boliwina adammn biologiyaliq tiykari sebep. Ekinshi ko`z - qaras, adammn` estetikalig tiykarina kelip shig`adi. Ushinshi, xayvan ha`m adamga tiyisli bezeu tiykari. To`rtinshi, informatsiyalik tiykar.

Iskusstvo - ko`rkem tvorchestvonin: jivopis`, skul`ptura, ko`rkem adebiyat, teatr, kino, arxitektura, muzika, xoerografiya ha`m baska da shig`armalardin` barliq na`tiyjelerinin ko`p turliligi, al xudojnik - usi shig`armalardi doretken adam.

Siyasiy ideologiya, xukiklik sana, adep - ikramlik, ilim, filosofiya ha`m din menen bir katarda iskusstvo da ja`miyetlik sananin bir formasi bolip tabiladi. Usi ja`miyetlik sananin` barliq formalarinin arasinda olardi birlestiretugin, olardin ha`mmesine birdey ten kanday da bir ulimalik bar.

Birinshiden, ja`miyetlik sananin barlik formalari ja`miyetlik turmistin seuleseniui bolip tabiladi. Ekinshiden, ja`miyetlik sananin barlik formalari olardin ha`m mesi ushin xarakterli o`z geshelikke iye, bul olardin salistirmali o`z betinsheligi. Ja`miyetlik sananin barlik formalarinin ushinshi xarakterli o`z gesheligi, olardin ja`miyetlik turmiska keru tesir otiudegi aktiv ukipliligi bolip tabiladi. Ja`miyetlik sananin barlik formalari ushin xarakterli bolgan ush exmiyetli belgi bul ilim, siyasiy ideyalar, moral` (a`dep-ikramliq) ha`m iskusstvo boladi.

Iskusstvo o`z predmeti, o`z mazmuni, xakiyatlikti seulesendiriudegi o`z usili, ja`miyetlik turmistagi o`z roli menen ajiraladi. Xudojniktin ko`rkem - tvorchestvolik xizmetinde,

birinshiden, konkret talant ogada ulken rol` atkaradi. Talant - bul obrazli oylaudin jokari rauajlangan ukipliligi. Ekinshiden, xudojniktin xizmeti ushin turmislik tejriybe, yagniy o`z inin ne jazip atirganin, neni suuretlep ha`m ko`z aldina keltirip atirganin biliui ogada ulken exmiyetke iye. Ushinshiden, ko`rkem shig`armada xudojniktin ko`z karasi o`z ine ten rol` atkaradi. Tortinshiden, ko`rkem lik xizmetinde doretiusilik usil exmiyetli. Tvorchestvolik usil onin praktikalik xizmetinin tiykarina salingan printsipler sistemasin anlatadi. Sonin menen, akirinda, xudojniktin tvorchestvosinda sheberlik - materiallastirilgan ko`rkem bayliqti joqari derejede do`rete biliw og`ada u`lken rol` atkaradi.

Ko`rkem shig`arma mazmun menen formanin ajiralmas birligin anlatadi. Shig`armanin mazmuni menen formasi, menis (mazmun) ha`m belgi (forma) sipatinda korinedi. Shig`armanin mazmuni ruuxiy meni, informatsiya, al shig`armanin formasi usi informatsiyanin, mnistin materiallik iske asiui boladi. Shig`armanin mazmuni tema xam ideya kusagan elementlerdin jiyintigi. Ko`rkem shig`armanin temasi kanda da bir turmislik mashkalani anlatadi. Ideya shig`armanin obrazlik - estetikalik menisi bolip tabiladi. Iskusstvonin funktsiyalari: biliu, kommunikativ ha`m terbiyalik bolip tabiladi.

Suuretleu iskusstvo uliuma plastikalik iskusstvolardin bir bolegi bolip tabiladi. Suuretleu iskusstvosina jivopis`, skul`ptura ha`m grafika kiredi. Bunan baska fotosuuretti da ishine kirgiziuge boladi. Su`wretlew o`neri nin kompo`z itsiyasi tort tipli boladi: statikalik, dinamikalik, ashik ha`m jabik.

Iskusstvonin turleri ha`m janrlari tariyxiiy rauajlaniudun netiyjesinde payda bolgan. Iskusstvo ush gruppaga bolinedi: kenlik (arxitektura, skul`ptura, jivopis`, grafika ha`m t.b.), uakitinsha (adebiyat, muzika) ha`m kenlik - uakitsha (teatr, kino, TV xam t.b.). Iskusstvonin boliniuinde ko`rkem shagarmalardin estetikalik sezimlik kabilliuudun o`z geshelikleri de ulken rol` oynaydi. Estetikalik kabillauda ko`z ha`m kulak ayriksha ulken rol` atkaradi. Kenlik iskusstvolari ko`z benen, uakitshalari kulak penen, al kenlik - uakitsha iskusstvolari bolsa - ko`z ha`m kulak penen bir uakitta kabillanadi. Iskusstvonin bunday boliniui olarda xakiyatliktin xar qiyli tereplerin seuleseniu o`z gesheliginen kelip shigadi. Kenlik iskusstvolarinin - statikalik (predmetlik), uakitshalarin - dinamikalik (protsessualik), keneslik - uakitshasin - sintezlik (keneslik uakitti predmetlik penen protsessualikti sintezleu) dep ataw kabil etilgen.

Iskusstvolardi suuretleu xam tusindiriu iskusstvolari dep de boliuge boladi. Suuretleu iskusstvolari jumistin predmetlik ko`p qiyliligini bildiredi (jivopis`, skul`ptura, grafika). Tusindiriu iskusstvosi (muzika, arxitektura, ayak oyin -tantsi) tikkeley adamlardin sezimleri menen pikirlerin bildiredi.

Suuretleu iskusstvosi ush turge bolinedi: jivopis`, skul`tura (musinshlik), grafika. Jivopis` - bul predmettin yamasa real` xakiyatlik kubilisinin boyaulardin jerdemi menen bo`z ge, agashka,

diualga tusiriletugin suuret. Jivopistin tiykargi ko`rkem li kurallari ren (kolorit), risunok, faktura, kompo`z itsiya, saya ha`m jarik bolip tabiladi. Xudojnik kartinanin betine boyau jagip atirip 2 uazypani sheshedi. Birinshiden, ol korshagan predmetlik elemndi onin renlik lipasinin barlik bayligi menen korsetiuge ha`reket etedi. Ekinshiden, ol usunday jol menen o`z inin dun`ya taniu kabletin, ko`z - karasin, o`z inin estetikalik ideyasini, sezimlerin, oy - pikirin bildiriuge ha`reket etedi. Eki uazyipa o`z -ara tigis baylanisli. Kollaniuni karay jivopis` stankli, monumentalik xam dekoratsiyalik (kosimsha ikonopis`, miniatyura) bolip bolinedi. Stanklik jivopis` bo`z ge, kortonga, agashka salinadi xam arxitektura yamasa kanday da bir praktikalik kollaniuga baylanisi jok shig`arma. Bunday kartina o`z inin aynalasinan biygerez dunyani payda etedi ha`m baska da jayga koshirip apariliuina boladi. Monumentalik jivopis` - arxitekturaga baylanisli jivopislik shagarma. Bul jaylardin ekster`er yamasa inter`er diuallarina ornalastirilgan su`wretler. Olar jaydin nege arналgan jay ekenin, onin milliy o`z gesheligin atap korsetedi, oni bezep, baska jaylardin arasinda ayrip korsetip turadi. Monumentalik jivopis` atkariliu texnikasi boyinsha ajiraladi. Izgar sibauidin ustine salangan suuretti freska, al kepken sibiuidin ustine salangan suuretti - a sekko dep ataydi. Mo`z aika - bul ha`r qiyli renli taslardin, emallardin siniklarinin islengen kartina. Vitraj - renli shiysheden islengen aynek. Dekoratsiyalik jivopis` - spektakl`di bezeu ushin islenedi. Onin o`z nizamlari bar. Bul kobinese temperalik jivopis`. Dekoratsiyalik jivopis`ke dekoratsiyalik eskizler, kostyum eskizleri kiredi.

Ha`r bir xudojniktin izinin belgili bir boyaular jiyintigi, olardi salistriu ha`m aralastiriudini o`z inshe sistemasi, yamasa, aytilip jurgendey, o`z inin palitrasi, xam kartinalardin o`z inin karakterli renlik duzilisi, yamasa koloriti bar.

Texnologiya boyinsha jivopis` maslyaniy kraska (may boyau), tempera, kley jivopisi, vosk jivopisi, keramikalik ha`m silikatlik jivopisi bolip bolinedi. Bunan baska jivopis`tin ishine akvarel`, guash`, pastel`, tush` ha`m kiredi.

Mayli jivopis` 10 asirde ak belgili bolgan. Birak ol 14 asirdin akiri - 15 asirdin basinda gana kenen paydalaniladi. Osimlik maylarina eritilgen boyau kepkenen kein bir kansha kalinligin xam edeur jiltirakligin saklap kaladi. Tempera - bul mayektin sari uuizina yamasa kanday da bir jabisiushi zatlarga eritilgen boyau. Suuda eritilip salangan jivopisti - tempera dep ataydi. Tempera Eyemgi Egipette melim bolgan edi. Orta esirlerde ol jivopistin tiykargi texnikasi boldi. Akvarel` - bul suuda ansat eriytugin tinik jenimler menen aralastirilgan jivopis`. Akvarel` juka jugadi. Pastel` - arnavli renli porlar menen jazilgan jivopis`. Akvarel` menen pastel` jivopis` penen grafika arasindagi ortalik orindi iyeleydi.

Jivopistin janrlari: peyzaj, portret, natyurmort, turmis janr (tematikalik kartina), tariyxiy janr, marinistlik janr, batalik ha`m animalik janr. Tematikalik kartina - bul konkret ja`miyetlik, turmis temaga jazilgan jivopislik shig`arma. Portret konkret adamnin ya bolmasa bir topar adamlardin

jivopislik suuretti. Tebiyattin kornise arналган shig`armani - peyzaj, ha`r qiyli zatlardin kornisin natyurmort dep ataydi.

Grafika - bul xudojniktin pero, komir, kelem, tush`, sangina penen kagazga yamasa kartonga sizilgan suuretti, sonday ak arnauli uskenelerdin ha`m oni ko`p tirajda basip shagaratugin mashinalardin jerdemi menen kayta islengen suuret. Stanoktan shikkan su`wretler menen gravyuralar, o`z inshe exmiyetti bar kitap su`wretleri menen shirpinin etiketkalari, plakatlar menen pochta markalari, kitap ha`m afishalardin shtirftlari, reklamalar - usilirdin ha`m mesi grafikalik shig`armalar.

«Grafika» so`z i grektin «grafo» - «jazaman», «suuret salaman» so`z inen shikkan. Deslep bir boyaudin jerdemi menen bir sizikta orinlangan su`wretlerdi grafikanin katarina koskan. Xezir ko`p renli, birak tek gana kagazga sizilgan shig`armalardi da - litografiya, renli gravyura, renli kelemeler ha`m porlar menen sizilgan - pastel`, sonday ak suuli boyau akvarel` menen islengen su`wretlerdi de grafikaga kosip atir. Texnikasi boyinsha grafika ekige bolinedi: suuret (risunok) xam baspa grafikasi. Risunok bul xudojniktin kagazga kelem, tush` ya bolmasa ha`r qiyli porlar menen salingan shig`armasi. Baslip shikkan grafika yamasa gravyura grafikanin bir kansha kuramali turi. Ol su`wretlerdi bir neshe dana etip isleuge yamas basip shigariuga mumkinshilik beredi. Gravyurashi xudojnik rel`efli suuretti pishak, shtixel` yamasa iyne menen agash, metall, tas, linoleum betine oyip tusiredi de, onnan keyin kagazga tusirilgen nuskalar aladi. Sol alingan nuskalardin o`z leri de gravyura yamasa estamplar dep ataladi. Agashka tusirilgen gravyura - ksilografiya, metalga - ofort, taska - litografiya, linoliumge - linogravyura. Kitap grafikasi - kitaplardi ko`rkem lep bezeu oneri. Xudojnik edebiy shig`armalarga suuret turinde illyustratsiyalar isleydi, keyin bul su`wretler arnauli uskeneler menen mashinalardin jerdeminde baspaxanalarinda kitaplarga, jurnallarga basiu ushin nuskalar tayarlanadi. Grafikanin ayriksha turi plakat bolip tabiladi. Plakat siyasiy, jana spektakl` yamasa kino fil`m, reklama xakkinda gep etetugin onerdin turi.

Skul`ptura bul Su`wretlew o`neri n ushinshi turi. Eger bizler jivopistegi en basli suuretleu kurali ren bolip tabiladi degen bolsak, grafikada siziklar menen ton degen bolsak, onda skul`pturada plastika, modellestriu, yagniy figura yamasa predmettin kolemliligin duziu, jaktilik penen kolenkenin oynakiligin korsetiu, mine usilar skul`pturalik shig`armalardin`formasin aykin korsetip turadi. Kolemlik jaginan skul`ptura eki turge - domalak skul`ptura ha`m rel`ef bolip bilinedi. Domalak skul`pturada seulelendirilgen predmet yamasa figura xakiykatinda ol kanday bolsa, tap sonday kolemdagi formaga iye boliui kerek. Onday skul`pturani barlik terepine shigip koriuge boladi. Rel`efte kesken kolemlil formada, tegislikten azgana, shigip turadi. Sonliktan rel`eftin ko`z ge korinetugin tochkalari, sheklengen boladi. Rel`ef o`z neubetinde barel`ef ha`m gorel`efge bolinedi. Skul`pturalik formalari tegisliktin betinen sel gana koterilip turatugin bir

kansha jalpak keskin barel`ef dep ataladi. Al barlik kolemnin tegislik betinen yarimnan kobiregi shigip turatugin skul`pturalik keskenler gorel`ef dep ataladi. Oytkeni rel`efler berxama tegislik penen baylanisli boladi, olardi jaylardin diyualların ko`rkem lep bezeu ushin paydalanadi.

Kollanilatugin ornina karap skul`ptura monumentalik, stankilik ha`m kishi formadagi skul`ptura (mayda plastika). Monumentalik skul`ptura pamyatnikke ha`m monumentke bolinedi. Pamyatnik tariyxiy gayratkerlerdin obrazların seulelendiredi, al monument bolsa tariyxiy uakiyalardi. Monumentalik skul`ptura maydanlarda, parklerde, skverlerde koyadi. Stankli skul`ptura arxitektura yamasa tebiyat penen baylanisli bolmaydi, ol o`z betinshe konislikte jasaydi. Stankli skul`pturanın shig`armaları kolemlı boyınsha ulken bolmaydi. Olar korgezbede, muzeylerde koyadi, olardi bir orınnan ekinshi oringa koshirip koyiuga boladi. Skul`pturada bir adam -statuya, bir neshe adamlar - topar, adamnın figurasi tutas yamasa fragmentler bolip - tors, byust, bas seuleleniyi mumkin. Monumentalik ha`m stanklik skul`pturalardi jaratiu ushin ha`r qiyli materiallar kollanadi: beton, gips, granit, agash, bronza xam t.b. kishi formali skul`ptura monumentalik ha`m stanklik skul`pturadan texnikasi menen ajiralip turadi. Islenetugin materiallari: suuek, farfor, shiyshe ha`m t.b.

Arxitektura - bul adamlardin turmisi menen xizmeti ushin kenlik ortani keliplestretugin imaratlar menen kurilislari sistemasi. Bul ayrim imaratlar menen olardin ansamblleri, prospektler, baglar, stadionlar, kalalar. Kurilislardin ha`r kaysisinin o`z inshe orni: turmis yamasa miynet ushin, dem aliu yamasa okiu, sauda yamasa transport ha`m baskalar ushin - boladi. Olardin ha`m mesi bekkem, kolayli ha`m adamlar ushin za`ru`rli, bul olardin minnetli turdegi kesiyeti. Birak bul kurilislari menen imaratların baska da exmiyetli kesiyetleri boladi - olar go`z zalik ha`m tamashagoylerde belgili bir sezimler menen keuil keypin payda etiu ukipliligi. Mine usi kesiyetleri arxitekturani iskusstvo ete aladi. Arxitekturanın tiykargi ush turi bar. Birinshi - kolemlı kurilislardin arxitekturasi. Ogan turak jaylar, ja`miyetlik imaratlar, sanaat kurilislari kiredi. Arxitekturanın ekinshi turi - landshaftli arxitektura. ol tiykarinan miyue bag`i orınların sho`lkemlestiriw menen baylanisli. bul kala kiyabanlari, bul`varlar menen «kishi arxitekturali» - sherteksheleri, ko`pirsheleri, fontanlari, minberleri bar baglar. Arxitekturanın ushinshi turi - kala kurilisi. Ol jana kalalar menen poselkalar saliu ha`m eski kala rayonların rekonstruktsiyaladi o`z ishine aladi.

Tayanish so`zler:

Animalist (lotinsha “animal” xayvan) — xayvanlardi suuretleytugin xudojnik

Kompo`z itsiya (lotinsha “compositio” duziliu, kuris)

Grafika so`z i grektin «grafo» - «jazaman», «suuret salaman»

Soraular:

1. Suuretleu iskusstvosinin neshe turi bar?
2. Jivopistin neshe turi bar?
3. Jivopistin janrlarin atap otin
4. Grafikanin neshe turi bar?
5. Gravyura degeni ne?
6. Skul`pturanin neshe turin bilesiz?

2-lektsiya. Alg`ashqi ja`miyet ko`rkem o`neri

Reje:

1. Alg`ashqi jamiyet dizimi. Tas asiri 3 min b.e.sh. Paleolit. Mezolit. Neolit. Eneolit.
2. Mis ha`m bronza daurleri 3-2 min b.e.sh. Temir dauri 1 min b.e.sh.

A`debiyatlar :

1. Abdullaev N. San`at tarixi. T 1\2 T.,2001
2. Noviy entsikl. slovar` po istorii izobrazitel`nogo iskusstva M.,2005
3. Yakovleva N.A. Praktikum po istorii izobrazitel`nogo iskusstva. Uchebno-metodicheskoe posobie. M., 2002

Suuretleuge bolgan kizigiushilik insanlardi eyemnen o`z ine tartip kelgen. Sebebi bul Alg`ashqi deuir adamlarina o`z ara qatnasta boliv, soylesiu ushin za`ru`r bolgan. Shig`armalardin`derlik barligi anshilik penen shugillanip kelgen buringi adamlar xayuanatlardin jurgen jollarin uyrenip, tik jar ha`m ungirlerge ha`r turli su`wretler ha`m belgiler kaldirgan. Uakittin otiui menen olardin suuretleu kebiiletleri rauajlaniui netiyjesinde keyin ala ha`r turli an aulau korinisleri de payda bolgan. Alg`ashqi deuir adamlari tik jar ha`m taslarga komir menen ha`r qiyli su`wretlerdi tusirip, keyin olardin ustinen otkir tasti jurgizip shikkan. Keyin su`wretlerdi ren menen boyagan . Sonida aytip otiu kerek, ko`pshilik su`wretler epsanabiy ha`m ha`r turli meresimler tiykarinda islenilgen (ritual) suureitler bolip , insanlardin sol deuirdegi

dunya karaslarinin deslepki korinislerin kamtip algan. Keyin ala usilar tiykarinda jaziu payda bola basladi ha`m rauajlanip bard. Aldin piktografik (suuretli) soninan ideografik , yaginiy ha`r bir belgi so`z menisin anlatiushi keyin bols a ha`riplerden ibarat jaziular payda bola basladi.

Adamlar suuretleu xakkinda deslepki bilimlerdin tebiyatti tikkeley baklau ha`m ogan elikleu joli arkali iyelegen.

Suuretleuge uyretiu palolit deuirinde rauajlangan edi.

Keyin ala neolit deuirine kelip diykanshilik ha`m onermentshiliktin baslangish basishinda insannin miynet etiui netiyjesindegana onerge bolgan kizigiushilik payda bola basladi suuretke bolgan kizigiushilik insanlardin kundelikli turmisinda paydalanilatugin buyimlardi bezeu arkali rauajlandi. En deslep ilay idislarga ha`r turli nagislar ha`m su`wretler tusiriu payda bola basladi. Usi terizde su`wretler isleudin deslepki metodlari payda bola basladi. Endi onerment o`z shekirtinen kanday etip orinlauin baklap, ogan jol joba korsetetugin boldi.

Sebebi shekirttin , ustaz korsetpelerin basshilikka aliu keyin ala usi onerdin dauam etiuinde eximiyetli orin iyelegen.

Solay etip suuret saliudi uyreniudin deslepki usillari payda boldi. Birak bul usillar anik islep shigilgan jol jobalarga ha`m printsiplerge tiykarlanbagan edi.

Eiyemgi ko`rkem oneri tariyxi jer juzinde kul iyeleushiliktin rauajlaniui ha`m kriziske ushraui deurindegi ko`rkem onerdi uyrenedi talikladi. Alg`ashqi dizimnin deslepki krizisi eramizdin aldingi baslanip jer juzinde Jana formatsiya kul iyeleushilik deuirine jol ashildi. Bul eramizdan aldingi esirlerge shekem dauam etti. Kul iyeleushilik formatsiyanin maydanga keliu tariyxina ha`m turmisina jude kerekli bolip, aldingi formalarga Karaganda salistirmali tez pet penen rauajlandi. Kul iyeleushilik adalardi ekspluatatsiya etiu fizikalik miynetlerin akiliy miynetlerin rauajlandirdi. Bul o`z gezeginde insanlardin rauajlaniuina yamasa ko`rkem onerdin rauajlaniuina imkeniyat jaratti. Eger Alg`ashqi ja`miyette ko`rkem oner adaslardin turmisi menen baylanisli turde rauajlangan bolsa, endigide ol ruuxiy sananin ajralmas bolegine aylaniui ha`m de kul iyeleushilik ja`miyette klasslik gures orin tuta basladi. Ja`miyetlik omirdin kiyinshiligi ko`rkem onerde obrazli boliu tiykarinan kelip shigardi. Bul deuirde de mifologik usinikler ken rauajlandi. Esirese komiu yamasa adamdi jerleu meresimleri menen baylanisli boldi. Debdebeler turmisinan orin aldi.

Sonin netiyjesinen ulken - ulken ibadat xanalar kuriu ha`m de olardi bezeude ulken eximiyetke iye bola basladi.

Ko`rkem onerde tiykarinan arxitektura memoriallik rel`eftli musinshilik, domalak musinshilik, diyualiy renli su`wretler ha`m usigan uksagan ko`rkem oner tarau ken rauajlandi. Bul Su`wretlew o`neri nin tiykargi tematikasi epsanalik keha`rmanlar, patsha ha`m de xukmdarlar, uris temalari xetteki turmislik janirdagi doretpeler payda bola basladi. Bul deuirge kelip adamlar tebiyat kushlerine siyiniudi toktatip este akirin ilexiy kushlerge yagniy kudaylarga siyiniu desturleri payda boldi. Netiyjede bul kudaylar korinisinde adamlardin akilli ha`m me nerse kolinan keletuginligin o`z inin sirtki korinisi boyinsha adamlarga uksaytugin obrazlardi oylay basladi. Kudaylarga atp monumentallik musinler ulken ibadat xanalar payda boldi. Sonin menen birge adam obrazli ko`rkem onerdin bas keha`rmanina aylandi tagi bir aytip otsek bul deuirde ko`rkem oner arxitekturalari menen musinshilik yaki bolmasa renli suuret arasindagi baylanislar yagniy su`wretlerdi sintez meselesin sheshiliui insanniyat turmisindagi kolga kirgizilgen en ulken jetiskenlik bolip esaplanadi.

Jene bir jetiskenliklerdin biri bul deuirde ko`rkem oneri ha`m de Su`wretlew o`neri nde aynala etirapti yagniy xakiyatlikti suuretlu yaki doretiudi seuleleu ulken exmiyetke iye edi.

Soraular:

1. Alg`ashqi jamiyetin Su`wretlew o`neri nin tiykargi baskishlarin atap otin
2. **Paleolit. Mezolit. Neolit. Eneolit dauirlerdin ko`rkem oneri tiykargi o`z gesheligi**

3-lektsiya. Antik dun`ya ko`rkem oneri. Egey, Krit-Miken. Gamer dauri. Arxaika dauri.

Reje:

1. Antik dun`ya ko`rkem operi.
2. Egey, Krit, Gomer dauirler.

A`debiyatlar :

1. Kun N.A. «Legendi i mifi Drevney Gretsii» M., 1975. (19-23)
2. Voshinina A.I. «Antichnoe isskustvo» M., 1962. (48-54)
3. Legendi i mifi Drevney Gretsii i Drevnego Rima. Sost. A.A.Heyxard, Moskva, Pravda, 1988.
4. Istoriya antichnogo iskusstva. Uchebnoe posobie dlya studentov. M., 1990
5. Noviy entsikl. slovar` po istorii izobrazitel`nogo iskusstva M.,2005

Eyemgi Gretsiya tariyxi, onin medeniyati dun`ya tariyxinda ayiriksha orin tutadi. Antik (yagniy grekler ha`m rimliler) tsivilizatsiyasin jokari baxalanda ha`rqiylı deuirler ha`m dagdarlardagi oyshillar biri - birin kollap - kuaatlaydi. Otken esirde frantsuz tariyxshisi Ernest Renan eyemgi Elladanin tsivilizatsiyasin «greklerdin ejayip estelikleri» dep atadi. Grek tsivilizatsiyasinin en jokari baxalari asira siltegendey bolip korinbeydi. Birak ta «ejayip» degen pikirdi payda etken ne o`z i? Grek tsivilizatsiyasi - bul birden - bir, jalgiz emes, onin ustine ol en eyemgi de emes. Ol medeniyat payda bolganda, eyemgi Shigistin bir katar tsivilizatsiyalarinin tariyxina bir neshe min esirler bolgan edi. Meselen, bul Egipetke (Misr) ha`m Vavilonga tiyisli. Grek tsivilizatsiyasinin ejayip estelikleri xakkında pikir, shamasi, onin tan kalarlik tez pet penen jaynap - jasap ketiuiinen kelip shikkan bolsa kerek. Eyemgi Egipet ja`miyetti xam medeniyati bizin eramizdan buringi ushinshi esirdin basında ak varvarlik, yagniy jabayiliktan tsivilizatsiyaga, medeniyatka otıu xakkında gep jurgiziuge bolatugin derejede rauajlangan edi. Gerek tsivilizatsiyasinin payda boliui «medeniy audarispak» dauirine, yagniy bizin eramizdan shekemgi 7-5 esirlerge jatadi. Ush esir ishinde Gretsiyada memlekettin jana demokratiyanin formasi - tariyxında birinshi mertebe - payda boldi. Ilimde, filosofiyada, edebiyatta ha`m suuret saliu iskusstvosında Gretsiya ush min jaldan aslam uakit ishinde raualanip kiyatirgan eyemgi Shigis tsivilizatsiyalarinin jetiskenliklerinen o`z ip, otip ketti. Bul ejayip kubilis emes pe. Elbette, xesh Kim grek tsivilizatsiyasinin tebiyattan tiskari kelip shigiuin nezerde tutpaydi, birak «grektin ejayip kubilisinin» payda boliuinin tariyxiy sebeplerin korsetiu ansat bolgan jok. Bir neshe euladlar deuirinde keliplesken grek tsivilizatsiyasinin payda boliui gulleniui endi greklerdin o`z leri ushin da jumbak bolip kaldı. Bizin eramizdan shekemgi 5 esirde bul ejayip jumbaktin

tusindiriu ushin birinshi uriniular payda boldi. Grek medeniyattin ko`plegen jetiskenliklerinin «atasi» dep Egiptet dagazalandi. Bul meselede birinshilerden «tariyx atasi», Eyemgi Egiptetin medeniyatin ogada jokari baxalaushi Gerodot boldi. Kornekli Ritor xam Sokrat Pifagor o`z inin filosofiyasin Egiptette kabilladi, al Aristotel` bul eldi teoriyalik matematikanin uatani, dep tastiyikladi. Grek filosofiyasinin tiykarin saliusi Fales shigisi boyinsha finikiyalı edi. Ol Egiptetke kelip, jretslerden (uelit uelitlerden) barlik tirshiliktin tiykari suuekenligin, sonday ak geometriya ha`m astronomiya bilimlerin uyrendi.

Usinday magliumatlardı eyemgi avtorlar bolgan Gomer, Likurg, Solon, Demokrit, Geraklit xam tagi da baska grek medeniyatinin uekillerinen tabamiz. Jekke o`z inin medeniyatinin tamarların Shigistan izleuge greklerdi ne narse iytermeledi? Xezirgi zaman ilim bir neshe sebeplerin korsetedi. Birinshiden, grekler Egiptet ha`m eyemgi Shigistin baska da madeniyatları menen tanisa otirip, xakiykatında da, ko`p nerselerdi baska jerlerden kabilladi, al baska ayrim jagdaylarda o`z inin medeniyati menen Shigis medeniyatlarının arasindagi uksas belgilerdi tauip otirdi. Shigis tsivilizatsiyalarının erterekte dorelgenligin bile otirip, grekler o`z medeniyatinin anau yamasa minau kubilislarinin kelip jigiuin logikalik jaktan akilga ugras keletugin Shigistagi ellinlerdin kabillagan, dep tusindirdi. Ekinshiden, bugan barlik eski ja`miyetlerge ten bolgan turmis salt - desturlerinin turakliligi imkaniyat jaratti. Gretsiya da axualusinday edi. Eyemgi greklerge eskilikti siylau ten edi. Mine sonliktan da grek baska xalıklarga o`z lerinin jeke tabislarin saqiylik penen beriuge tarkatiuga tayar edi.

Xezirgi zaman ilimi eyemgi grek tsivilizatsiyasinin kelip shigiuna baskasha da tusinikler beredi. Renan «grektin ejayip kubilisinin sebebin ariy tillerine ten bolgan belgilerden: abstrakt xam metafizikalik kesiyetlerden izleydi. Ilimpazlar baska eyemgi xalıklagra salistirganda greklerdin ayriksha ukiplilikların ayirip korsetedi. Tariyxshi A.I.Zaytsevtin «Bizin eramizdin shekemgi 8-5 aa. Eyemgi Gretsiyadagi medeniyataudarispak» atli kitabında ha`m qiyli ilimiy boljaular karalgan. Ol terepinen rasistlik boljaularga biykarlaushi anik magliumatlar keltirilgen. Ko`plegen tariyxshilar grek tsivilizatsiyasinin ulliligi sebeplerin Gretsiyanin rasalik aldingi tariyxinan emes, al bizin eramizdin birinshi min jilliginin anik tariyxıy shinliginan, xakiykaliginan izleu kerek, degen jumakka keledi.

Belgili shveytsariyalik ilimpaz Andre Bonnar o`z inin «Grek tsivilizatsiyasi» kitabında grek tsivilizatsiyasi xam antik medeniyat eyemgi kulshilikka tiykarlangan, dep tastiyiklaydi. Grek xalki baska da xalıklarsiyakli rauajlaniudin sol baskishlarinin otti. Bonnar grektin ejayip kubilisi jok, dep tastiyiklaydi. Onin kitabinin tiykarin (o`z egin) grek tsivilizatsiyasin doretken xam sol medeniyattan derelgen adamlar bolip tabiladi. «Barlik grek tsivilizatsiyasinin deslepki baslamasi ha`m ob`ekti adam bolip tabiladi. Tsivilizatsiya adamnin talaplarinan kelip shigadi, ol onin paydasin, onin rauajlaniuin, progressin nezerde tutadi. Olarga rauajlaniuga erisiu ushin grek

tsivilizatsiyasi bir uakittin o`z inde dun`yani da, adamdi da biri - biri menen dun`yani audar - tonker etip, Astan - kesten etedi. Grek tsivilizatsiyasinin tusinigi boyinsha, adam xam dun`ya bir - birinin seuleleniui bolip esaplanadi bul bir - birine karama - karsi koyilip xam birin - biri o`z - ara korip turatugin aynalar bolip tabiladi» Usi jerde I.YUsupovtin: «Adamlar jaratar zaman degendi, zamanlar jaratar adam degendi» atli kosigi eriksiz yadinizga tusedi.

Adebiyat, iskusstvo xam filosofiya...

Ayemgi Gretsiya adebyati, iskusstvosi xam filosofiyasi Evropa medeniyatinin rauajlaniuina turtki boldi. Ayemgi Gretsiya adamdi tebiyattin ejayip, ko`rkem , suliu, jetiliske doretpezi sipatinda, ha`m me nerselerden olshemi sipatinda tastiyklad. Grek danishpanliginin ejayip ulgileri ruuxiy, sotsial xam siyasiy turmistin barlik taraularinda: poeziyada, arxitekturada, skul`pturada, jivopiste, siyasatta, ilimde ha`m xukukta - korindi. Grekler «greklerdin usili boyinsha oylau» dep geypara izertleushiler atagan ilimdi payda etti. Evropa medeniyatinin sagasinda Miken tsivilizatsiyasi turipti.

Miken tsivilizatsiyasinin ayirmashiligi, sonnan ibarat, onda ken geziyne xanalari, xukimdarlik xam medeniy imaratlari bar, saraylar, zeulim jaylar, kudiretli arxitektorlik kompleksder jaylaskan. Usunday tagi bir saray - bul kuramali ekonomikalik, eskeriy xam diniy turmistin jiyintigi. «Saray xakiykiy ha`m jobalastirilgan karjilardi (tiykarinan onermenshilik xam ayil xojaligi onimin) kati kadagalap, esaplap turdi, bul saray isshiler kushin, eskeriy islerdi, kanday da bir jumisti orinlaushi adamlarga azik - aukatlar beriudi sholkemlestirip, baskarip turdi». Bunday saraydin xizmetin patsha - ueliy (vanaka) baskaratugin edi. «Patshanin» tiykargi xizmeti «tabiyattagi mukaddes tertipti» saklap turu bolip tabilatugin edi. Adam bunday ja`miyet sistemasinda diniy ko`z - karaslardan gerezli edi. Aytpakshi, ha`r bir kesiptin, mamanliktin kudaytaala terepinen kelip shigiu ideyasi eyemgi greklerde ko`p uakitlar dauaminda saklandi. Gomerde de ko`plegen onerlerdin tolik bayanlamasi ushirasadi, al olardin doretiushiler esabinda Gefest pene Dedal korsetiledi. Mifologiyalik ko`z - karas Miken tsivilizatsiyasi ushin da ten edi. Saray sistemasinin kulaui karsilasiushi kushlerge deslepki aristokratiyaga xam auil uyimlarina jerdemlesti Gomer eposinda da patshanin ornina «basilevs» yagniy eskerbasi dep jurgiziledi. «Basilevs» lerdin shigisi kudaylardan bolip tabiladi. Edette Gomer olar tuurali jekpe - jektin exmiyetin kusheyti ushin uristin aldinda aytadi. Usigan baylanisli Diamed xam Glavktin eskerbasinin arasindagi dialog kizikli: «Baskalardan o`z iuga talpinadi ol, mudami laplauga urinadi ol, O`z lerinin danki menen Efirde xam ejayip Likiya patshaliginda ko`z ge tusken ata - babalarinin ar - namisin ayak asti kilmau ushin.

Miken tsivilizatsiyasinda ha`m Gomer karxaranlarinda insan turmisinin normalari (olshemleri) ar - namis, dank, abiray, uyat xam t.b. bolgan. Gomerdi Platon «Gretsiyanin terbiyashisi» dep atagan.

A`yyemgi grek tsivilizatsiyasina ten bolgan belgi - bul demokratizm bolip tabiladi. A`yyemgi klassikalik demokratiya tiykarinda azatlik jatirgan memleketlik kurilistin formasi sipatinda karalatugin edi. Puxaranin jeke azatliginin kepilligi ondiris kurallarina berinen de burin olardi jeke menshik esabinda satiu yamasa miras etip kaldriu xukiki, ondirilgen tovarlardi erkin biyleu (yagniy erkin bazar) xukiki, memlekettin ishki ha`m sirtki siyasatinin keliplesiutine tikkeley tesir jasau xam bir neshe adamnin, shanaraktin, katlamnin, klasstin kollarinda ekonomikalik xam siyasiy xakimnin toplaniuina karsilik korsetetugin monopoliyaga karsi nizamlarga xikiki bolip tabiladi. Antik klassikalik demokratiyanin kemshligi xar bir grek memleketinde (olardin sani eki minga jakin bolgan) tek usi memlekettin gana pukarasi xam tap usi memlekettin gana aymaginda tolik xukikli, erkin puxara bolip esaplangan. Al baska usi memlekettin azat jeke turginlari - immigrantlar (shetten kelgenler) xam xayal - kizlar - pukaralilik xukiklarga ha`m jeke menshikke (esirese koshpes mulikke) iye emes edi. Kullardi aytpasak ta boladi, olar jeke erkinlikke iye emes edi ha`m adam kategorisinin o`z ine tek gana ayirim erkin pikirleushi grekler xam rimliler terepinen kirgizildi.

Antik kalalar menen birlikte grek edebiyati da, al soninan rimliler edebiyati da keliplesip olardin Evropa ha`m dunya edebiyatlarinin rauajlanuina aytarliktay derejede dol aship Bergen janrlar ha`m edebiyat ulgileri payda boldi. Eyemgi deuirde mekteplerdegi bilimlendiriu penleri bolip tek eyemgi gimnaziyalarda gana emes, al jana deuiridin insaniyatlik (klassikalik) gimnaziyada da sabak retinde otiletugin jaziu - siziu bolmagan esirlerde doretilgen eposlardi, meselen atap aytkanda «Iliada» xam «Odiseya» (Gomer), jazip aliu sholkemlestirilgen. «Janli» epos endi doretilmedi, doretilgenleri bolsa, kulkili bolip shikti, sebebi onin tebiygiy ortaligi - aristokratiyalik uyimlar - demokratiyaga o`z lerinin xal - jagdaylarin berip koydi. Azatlikka shikkan jeke adam o`z inin talaplarin pikirlerin, sezimlerin, kaygi, ga, uyayimlarin, xesiretlerin edebiyatta baska tarauinda - lirikada kanaatlandirip, iske asira basladi. Tap usi arxaika deuirinde xar qiyli lirikalik formalardin bir putin jarkin juldizlari - Alkey, Sapfo, Anakreont, Arxilox xam tagi da baska ko`plegen so`z zergerleri, so`z mulkinin sultanlari payda boldi. Al klassikalik deuirde bolsa, jetekshi janr drama bola baslaydi xam xar kalanin arxitekturasinin shertli turde aniklamasi sipatinda teatr orin ala baslaydi. Tragediyanin ulli dramaturglari - Esxil, Sofokl, Evripid, al komediyanin - Aristofan boldi. Isegoriya (barlik puxaralar ushin tendey so`z erkinligi) ha`m isonomiya (siyasiy tenlik) bir uakitlari tek aristokratiyalik bolgan iskusstvonin, yagniy so`z sheshenliginin gullep - jaynap - jasauina alip keldi, onin ushin xalik jiynalislarinin kenesin, sudinin mejilislerinde xalik bayramlari, seyillerinde ha`m xetteki epuiayi turmista shigip soylep, o`z xonerlerin korsetiuge jetkilikli mumkinshilikler bar edi. Bul iskusstvonin ayiriksha sheberleri, so`z sheshenleri ha`m sol bir uakittin o`z inde siyasiy gayratkerler Demosfen xam Sokrat edi. Olardan baska da onlagan atlardi atap aytiuga bolaredi, sebebi

sheshenlik xoneri eyem zamanlarda xesh kashan jok bolmagan edi, degen menen gre demokratiyasi xam Rim respublikasi kulau menen birlikte ol da tek sheshenlikke aynalip kaldi.

Ja`miyetlik sananin oyanip rauajlanuui memleketlerdi rauajlanu protsessinde, yagniy istoriyagrafiyada (tariyx bayannamasi), seuleslendiretugin edebiyattin payda boluui sebep boldi, onin deslepki baskishinin kornekli uekilleri Gekatey Miletskiy, Gorodot ha`m Fukidid boldi. Sub`ekt penen ob`ekttin, jeke adam menen korshagan dun`yanin o`z - ara katnaslarin, yagniy grek erkinligi menen birge payda bolgan mashkalalardi ha`r qiyli usillir ha`m xedislerdin jerdemi menen sol grek erkinligi menen birge tuuilgan grek filosofiyasi tusiniuge umtiladi, ol birak grek diniy medeniyatinin baska taraulari menen salistirganda Rim medeniyatinda xakiykiy rauajlanuuiin taba almadi.

Klassikalik deuirde ak ulken jetiskenliklerge erisken grek ilimi de - matematika, geometriya, astronomiya, meditsina - xezirgi uakitta bulardin dauami solarga tiyisli taraulardagi ilimiy penler bolip tabiladi - filosofiya menen tigiz baylanista rauajlangan. Texnika da ulken jetiskenliklerge eristi. Birak antik deuirde ol ilimiy tabislar menen tugis baylanista emes edi, sebebi klassikalik deuirde keyin kenen taralgan kullardin miynetni texnikadan arzan edi. Turakli turde rauajlangan tek eskeriy texnika boldi. Degen menen klassika deuirinde antik deuirinin akirina shekem min jil ishinde injinerler menen texnikler ondiris kushlerinin rauajlanuuiina salistirmali turde karaganda kushli pet berdi, talapka say tovarlardin turleri keneytti, olardin sapasin arttiru, mugdarin kobeyitti. Eskeriy taraudan tiskari texnikalik janaliklar koteriushi mexanizmlerde, keme kurilisinda, tau sanaatinda (tas maydalaushi ha`m untaklaushi, metallurgiya karxanalari kosip esaplaganda), suu xejaliginda (trubalar menen otkeriushi taraularda, suu dongeleginin xizmetleri...) paydalanildi. Par menen xauanin kisimi kollanildi. Kullar miynetinin irkiushi kushine karamastan xetteki antik deuirde ak adamlar jer suriushi espab - uskene onimli konstruksiyalarin, shop shabatugin mexanizmlerdi, oratugin mexanizimlerde xam suu digirmanlarin paydalana basladi.

Bizin eramizdan shekemgi tortinshi esirge taman kelip Gretsiya da uliuma bagdarda bilimlendiru tarau - uliuma bilimlendiru yamasa entsiklopediyalik bilim beru, enkyuklios paydeyapayda boldi, ol tiykarinan alganda, Rim terepinen de, orta esirler xristian dini terepinen de, xristianlik ha`m demokratiyalik jana deuir terepinen de (meselen, insaniyatlik xam klassikalik gimnaziya, insaniylik bilimlendiru) biykarlanbadi. Klassikalik tiller - eski grek xam latin - xalikalik leksika dep atalmish formasinda barlik Evropa xam Evropalik emes tillerge kirdi, olar ilim xam medeniyattin xalikalik tilleri bola turip, «janli», tiri nervler menen kann agatugin tutiksheler siyakli xezirgi zaman tsivilizatsiyasin onin «janli», «tiri», yagniy agip turgan sagalari, derekleri menen - otmishtin tariyxiiy tejiriybeleri xam jetiskenlikleri menen tigiz xam bekkem baylanistiradi.

Erte'degi, en eyemgi deuir (Gomer deuirindegi Gretsiyanin iskusstvosi) (Bizin eramizdan shekemgi 12-8 ee.)

Gre'k iskusstvosinin rauajlaniuinin en eski deuiri «Iliada» xam «Odesseye» dastanlik poemalarinin ogada ken taralgan avtori Gomerdin ismi menen gomerlik dep ataladi. Gre'k ja`miyeti usi uakitka shekem ele keumlik ja`miyet duzilisin saklap kelgen edi. Tap usi daurde xaliktin turmisin, onin ruuxiy umtiliularin, talpiniularin, ermanlarin, batirlik jenislerin seulelendiretugin gre'k mifologiyasi menen xalik epikalik poeziyasinin tiykarlari jaratildi. Kulap kalgan kaldiklardagi saklangan saraylardin gomerlik deuirdegi jaratulgan monumentalik arxitekturasi Miken megaroni turindegi kaytadan islengen ansambldi kuraydi. Edebiy dereklerden agash yamasa tastan ebeteysiz islengen ksonlar dep atalgan idollardin (siyinatugin musinler), yagniy desturlerge arnalgan epiuayi gre'k skul`pturasi bar ekienligi melim. Ilaydan, bronzadan yamasa suyeklerden islengen az boleklengen, birak formalari xar qiyli, suliu, ishi epiuayi kuuanishlarga toli ko`plegen statuetkalar ko`p mugdarda tabildi: «Jer suriushi» (Beotiyadan terrakota, b.e.sh 8 e., Parij, Luvr), «At» (Olimpiyadan bronza, b.e.sh. 8 e., N`yu-York, Metropoliten muzei). Onermentshliktin osiui menen birge: ameliy iskusstvolari, atap aytqanda, keramika xam sonin menen birgelikte idislarga jaziular rauajlanadi. Idiska jaziularda o`z aldina jergilikli o`z geshelikler ko`z ge anik bolip taslanadi. Gretsiya bezeu iskusstvosinin en Alg`ashqi shig`armalarinda geometriyalik nagislar bezelgen idislar ogada anik korinisler beredi. Olardin formalari jokargi adamgershilikler, kompo`z itsiyanin anik sheshimi, ayriksha jaziu menen korsetilgen siluettin katalligi menen parklanadi. Kedimgi kayislar menen bezelgen nagislar ilaydan sogalgan idistin jokargi bolegine, al geyde tomengi terepin toltirip jauip, onin sari rennin boylap kara - konir lak penen jagilatugin bolgan. Desturiy exmiyetke iye bolgan olshemleri ulken dipilon idislari usunday bolip esaplanadi (olar Afinadagi Dipilon deruazalarina jakin jerden tabilgan). Geometriyalik nagislardan tiskari olardi bezeude osimliklerdin su`wretleri, sonday a kak syujetli sha`m alastirilgan kompo`z itsiyalar da ushirasadi. Exmiyetli orinda meandra degen tokilgan setkanin turki iyeleydi, ol gre'k iskusstvosinin barlik rauajlanu tariyxiy dauaminda saklangan. Dekorativlik sheshimnin konstruktivligi, ha`r qiyli mazmunlari, ritmnin jokargi sezimi, nagislardin jaylasiu birligi, su`wretlerdin ko`p turliligi geometriyalik agimnin idislardin jokari ko`rkem ligi jaginan jetiliskenligin aniklaydi.

Arxaika iskusstvosi

Arxaika deuirinde gre'k kalalari xam memleketleri keliplese'di, ilimiy oy - pikir, poeziya, edebiyat rauajlanadi, filosofiya xam teatr jaratildi, gre'k iskusstvosi o`z inin birinshi reet gellep, jaynap - jasnauina kedem taslaydi. Usi deuirde barlik antik arxitekturasinin tiykarinda jatkan arxitektura order sistemasinin kosiliui juz beredi. Eyem zamanda ak kala - memleketlerdin erkin

puxaralarinin ideyalar ha`m sezimlar dun`yasin bunnan bilay engizgen imaratlardin turleri kurildi. Kudaylarga xam kuday terizli batirlarga bagishlangan saray - ja`miyetlik turmistin exmiyetli xediyselerinin orayi, ja`miyetlik kaznanin xam ko`rkem geziynelerdin saklanatugin orni - birlik ideyasin, kala - memlekettin ulliligin korsetti. Grekler saraydi kudaylardin turakjayi dep esapladi xam oni deslep patsha sarayinin en basli imarati - megaronga tenedi. Tastan salingan en eyemgi saraydin en epiuayi xam eski turi «antlardagi saray» dep atalmish saray boldi, ol kishkene bir, shigiska karay kاپisi ashilgan, naos dep atalatugin ojire tobesinde eki baskishtan ibarat bolip bastirilgan, keramikadan yamasa mramordan islengen cherepitsa (kolay formada bastiriuga arналган material) menen jabilgan. Onin aldingi terepinde (fasad) antlardin arasinda, yagniy sirtka shigip turgan duallar arasinda eki kolonna jaylaskan. Ol tek kishkene kurilislari (meselen, Del`fiyadagi geziyneler) ushin paydalangan. Saraydin en jetiliskan turi prostil` bolgan, onin aldingi terepinde (fasadinda) tort kolonna jaylaskan. Amfiprostil`de kolonnada aldingi xam geziynexanaga kiretugin artki fasadti bezep turgan. Grek sarayinin klassikalik turi peripter bolgan, ol tuuri muyeshli formaga iye bolip, tort terepinen kolonnalar menen korshalgan saray. Onn ko`rkem lik duzilisi saltanatli xam sonin menen birlikte katal epiuayi formaga iye bolgan. Saraydin tiykargi boleklari (elementlari) imarattin kurlisi (konstruktsiya) menen tigiz baylanisli. Eyemgi Gretsiyada uzak dauam etken evolyutsiya netiyjesinde anik xam bir putin arxitekturalik sistema duzilgen, sonin ala ol rimlerde orden dep atalgan, ol «tertip», «sap» degen menini anlatkan. Orderdin ko`rkem ligi tenliklerge (proporsiya). Katal matematikalik esaplaularga xam bir putinlikti kuraytugin boleklardin bir - birine unleslik (garmoniya) katnaska tiykarlangan. Arxaika deuirinde grek orderi eki turde - dorikalik ha`m ionikalik turlerinde kuralgan, bul iskusstvodagi eki jergilikli bseykes kelgen. Dorikalik order materiktegi Gretsiyanin uelayatlari menen, al ionikalik bolcha - ataulardagi xam Kishi Aziya Gretsiyanin medeniyati menen baylanisli bolgan. Dorikalik order, greklardin pikirinshe, batirlik ideyalarin, unleslikti, kushti xam katallikti seulelendirgen. Ionikalik order jenil, ikshamli, eshekoyli bolip kelgen. Geypara uaktlari dorikalik orderde kolonnalar er adamlardin (atlantalardin) figuralari menen almastiriliui yamasa toliktiriliui tosattan emes, al ionikalik orderde - xayal - kizlar (kariatidalar) statuyalari menen toliktirilgan yamasa almastirilgan. Korinftegi Apollonin saryina (b.e.sh. 6 e. ortasi) bolingen imaratlardin katal tenligi ten. Usi deurdin ionikalik saraylari (meselen, Efestegi Artemida sarayi) eshokoyleniui, bezeliui boynsha saltanatlirak, olshemleri boyinsha - ulkenrek. Arxaika deuirinde kobinese xekten (anikragi - xek taslardan) kurilgan dorikalik xam ionikalik saraylar da tiykarinan kizil xam kok boyaular menen boyalgan. Frontonin ush muyeshli maydaninin, metoplardin, trigliflardin fonlarinin, al sonday ak skul`pturalardin boyaliui sarayga kobirek bayram keypiyatini berip, onin boleklarinin arxitektonikasi sen inam etip turadi. Tap b.e.sh. 6 e. ortalarina deyin az

bolelengen, katal frontallik jagdayda, saltanatli tinishlikta katip kalgan siyakli kudaylardin statuyalari sogilip kelindi. Gomerlik deuirdegi «ksoan» lardi eske tusiretugin Delos atauinan «Gera» (Parij, Luvr) statuyalari mine usinday. Arxaikalik skul`pturanin en jokari jetiskenlikleri batirlardin statuyalarinda, al sonin ala kuros - eskerlerde adamnin obrazin jaratiugi jatadi. Adamnin jetiskenligi tebiygiy deregin ardaklaushi, dinkin shigara`ugin deni sau, 12 mushesi aman bendenin tirdiy jalanash suuretini saliu arkali ashilatugin bolgan. Kuroslardin statuyalari kebirlerdin ustine koyiliu ushin, jarislardin jenimpazlari xurmetine arnap xizmet etetugin bolgan. Batir sipatinda kudaylar menen bir katar adamnin da - atlet penen eskerdin de - statuyalarinin saliniui - bul skul`pturanin ja`miyetlik ha`m terbiyalik exmiyetinen guualik beredi. Bizin eramizga shekemgi 6 esir ortalarinda taman kuros statuyalarinda denenin kurilisi anigrak sogilitugin bolip, onin bet elpetinde kule shiray payda bola baslagan. Bul «arxaikalik kulki shiray» dep atalatugin kulki shertli turde bolip, geyde kuroslarga bir kansha meniler Bergen (misali, eneyli Apollon, b.e.sh. 6 e. ortasi, Myunxen, Gliptoteka). Adam denesinin xarettege auxalin beriuge umtiliushilik Delos atauinan tabilgan Nika kudayinin jensin korsetetugin statuyada berilgen (Afina, Milliy muzey). Oni sheber usta Arnha`rm sokkan. Bizin eramizga shekemgi 6 esirdin ekinshi yarimidan baslap skul`pturada adam obrazi xakkinda kobinese izbe - iz real`, yagniy xakiykiy korinisler payda bola basladi. Iri ekonomikalik orayga Attikanin basli kalasi Afina aynala baslaydi. Attika mektebinin shig`armalari plastikaning nezik sezimleri menen ha`m jokari adamgershilik penen parklanadi. Arxaikalik iskusstvonin jetiskenliklerinin biri Akropol`de tabilgan shirayli kiyimler kiygen, kizlardin (kora) statuyalari bolip tabiladi. Olardin go`z zal figuralari proporsiyalar boyinsha duris ha`m duziu, eziyz kelbeti aykin xam az gana kule shiray Bergen bolip korinedi. Kiyimlerinin xam shashlarinin puxtalik penen islengen jiyriklari xam orimleri tap tinik suuda xar qiyli mukamga donip baratirgan siyakli korinedi («Peplostagi kiz» b.e.sh. 540-530 jj., Afina, Akropol` muzey). Arxaika deuri ko`rkem onermentshilik, esirese keramikanin rauajlanu uakiti boldi. «Keramika» degen so`z din o`z i de Afinaga jakin jerde jaylaskan «Keramik» degen auldin atinan kelip shikkan, ol jer b.e.sh. 6 xam 5 ee. O`z lerinin ustalari (saz ilaydan xar qiyli idislar, buyimlar isleytugin koli gul ustalar) menen danki shikkan.

Tayanish so`z ler:

Galeriya (ital, galleria) – binosining aloxida bulimlarini birlashtiruvchi uzun va ingichka usti berk xona.

Baltisteriya – butxona

Garmoniya – (grek. Hasmonia – boglik, bulish, munosiblik, muvofiklik) badiiy asar kismlarining mutanosibliqi.

Baza (grek. «basis» - asos) kolonnaning yoki pliyastrning tekislangan pastki

kismi, supachasi.

Soraular:

1. Gretsiya san`ati rivojlanishining asosiy boskichlari.
2. Gomer davri san`ati xakida suzlang.
3. Klassika davrida Gretsiya san`ati tugrisida nima bilasiz?
4. Ellinistlik davlatlarning vujudga kelishi xakida suzlang.
5. Ellinizm davrida portret san`ati.
6. Ellinizm davrida san`atning rivojlanishi